

KS. BOLESŁAW KUMOR

LICZBA ALUMNÓW W SEMINARIACH DUCHOWNYCH W POLSCE W OKRESIE PIERWSZEGO ROZBIORU

Według najnowszych szacunków przyjmuje się, że w przededniu pierwszego rozbioru Polski (1772) obszar państwa obejmował ok. 730 tys. km² i 11,4 mln ludności, przy czym, według obliczeń T. Korzona, sami unicy liczyli 3,8 mln, zaś prawosławni ok. 550 tys. Inne grupy wyznaniowe z wyjątkiem Żydów, którzy stanowili około 7% ludności kraju (ok. 80 tys.), były nieliczne. Można więc przyjąć, że katolicy obrządku łacińskiego stanowili około 7 mln ludności. W Rzeczypospolitej istniały wówczas 2 metropolie łacińskie w Gnieźnie i we Lwowie i łącznie 2 archidiecezje i 15 diecezji. Idealnie rzecz biorąc, każda diecezja winna obejmować ok. 48 666 km² terytorium i ok. 760 tys. ludności, w tym ok. 467 tys. katolików obrządku łacińskiego. Ale rzeczywistość była daleko różnorodniejsza. Największą terytorialnie była diecezja wileńska, która obejmowała aż 231 tys. km², najmniejsza zaś warmińska, licząca zaledwie 4 200 km². Jeszcze większe dysproporcje panowały pod względem dyspartycji ludności katolickiej obrządku łacińskiego. Pierwsze miejsce pod tym względem zajmowała diecezja krakowska z 1,5 mln ludności katolickiej, podczas gdy na ostatnim znalazła się diecezja smoleńska, licząca zaledwie od 6 do 7 tys. katolików obrządku łacińskiego. Pod względem liczebności parafii na czoło wysunęła się również diecezja krakowska z ok. 980 parafiami, ostatnie zaś zajęła diecezja smoleńska z 3 parafiami i 1 misją jezuicką¹.

A jak ok. 1770 r. przedstawiała się na tym tle sieć seminariów duchownych? Wszystkich seminariów diecezjalnych było w sumie 36. Ogromna większość była prowadzona przez Zgromadzenie XX Misjonarzy św. Wincentego a Paulo (17), w dalszej kolejności szli jezuici (6) i księża komuniści — bartoszkowie (6). Tylko 6 seminariów pozostawało pod kierownictwem księży diecezjalnych, z czego dwa (Kraków, Zamość) były związane z wydziałami teologicznymi przy Uniwersytetach w Kra-

¹ Por. B. Kumor. *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*. Lublin 1969-1971 (nadb.) s. 9 nn.; W. Müller. *Diecezje w okresie potrydenckim*. W: *Kościół w Polsce*. T. 2. Kraków 1969 s. 57-260.

kwie i Zamościu. Najwięcej seminariów posiadała diecezja krakowska (Kraków — 3, Kielce, Lublin, Sandomierz), ale też była najludniejsza i najlepiej uposażona ze wszystkich diecezji polskich. Drugie miejsce zajmowała diecezja łucka z 5 seminariami (Jańów Podlaski, Łuck, Ołyka, Tykocin, Węgrów). Po 3 seminaria posiadały diecezje poznańska (Poznań, Warszawa — 2) i przemyska (Brzozów, Przemyśl, Sambor), zaś po 2 — archidiecezja gnieźnieńska (Gniezno, Łowicz), lwowska (Lwów — 2), oraz diecezje: płocka (Płock, Pułtusk) i chełmska (Krasnystaw, Zamość). Osiem dalszych diecezji: chełmińska, inflancka, kamieniecka, włocławska, wrocławska, kijowska, warmińska i żmudzka posiadały tylko jedną tego rodzaju instytucję. Nie było ich natomiast w diecezji smoleńskiej i bakowskiej². Obok wymienionych seminariów księży diecezjalnych kształciły też seminaria papieskie w Braniewie, Wilnie, Lwowie, Krasławiu i Swierżynie³.

Niezmiernie interesującym jest zagadnienie, jaka liczba alumnów kształciła się w polskich seminariach diecezjalnych w okresie pierwszego rozbioru Polski. Problem ten jest bardzo trudny do rozwiązania ze względu na brak odpowiednich, przekrojowych źródeł. Najlepszym źródłem do tego rodzaju zagadnień byłyby niewątpliwie matrykuły i katalogi alumnów z poszczególnych seminariów. Tymczasem ogromna większość dawnych seminariów takich źródeł nam nie przekazała lub też dzisiaj są dla badacza zupełnie nieosiągalne, gdyż zostały zniszczone. Te zasadnicze luki mogłyby w dużej mierze uzupełnić monografie poszczególnych seminariów duchownych, ale i tu wypada stwierdzić, że większość z nich nie posiada dotąd żadnych opracowań.

Z powodu braku tych podstawowych źródeł i opracowań należy bardzo podkreślić dużą przydatność do tego rodzaju badań procesów informacyjnych i relacji o stanie diecezji biskupów polskich z interesującego nas okresu⁴. Procesy informacyjne miały na celu zebranie odpowiednich wiadomości o przydatności kanonicznej kandydatów na stolice biskupie oraz informacji na temat stanu personalnego, materialnego i organizacyjnego wakującej diecezji. Procesy te wprowadzone w zasadzie przez V Sobór Powszechny na Lateranie (13 X 1513) zostały ostatecznie zmodyfi-

² A. Petrani. *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*. T. 1. Lublin 1969 s. 272-281; Müller, jw. s. 186 nn.

³ B. Kumor. *Alumnaty papieskie*. *Encyklopedia Katolicka*. T. 1. Lublin 1973 (w druku).

⁴ Por. J. Kłoczowski. *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*. „Przegląd Historyczny” T.55:1964 s. 262 n.; W. Müller. *Diecezja krakowska w relacjach z XVII—XVIII wieku*. „Roczniki Humanistyczne” T.13:1965 z. 2 s. 5 nn.

kwane i ustalone przez pap. Urbana VIII na mocy konstytucji apostołskiej *Si processus* z 1627 r. Wykorzystywane przez nas procesy w niniejszym artykule w większości były przeprowadzone przez nuncjusza apostołskiego Józefa Garampiego; są one bardzo obszerne i posiadają bogatą dokumentację załączoną do akt procesu. Wolno też przyjąć, że nuncjusz o wysokiej formacji intelektualnej bardzo rzeczowo i sumiennie wywiązywał się z powierzonego mu zadania zebrania odpowiednich materiałów na temat stanu poszczególnych diecezji⁵. Należy też zauważyć, że odnośnie do stanu diecezji zeznania składali w formie zaprzysiężonej ludzie najczęściej kompetentni, znani szerszemu ogółowi i znający miejscowe warunki i problemy. Trzeba jednakże zauważyć, że zeznania te posiadają wartość nie tylko z punktu widzenia zawartych w nich wiadomości rzeczowych, ale także jako wyraz ówczesnej opinii i osobistej znajomości konkretnego środowiska⁶.

Relationes status, czyli sprawozdania biskupów ze stanu diecezji, przesyłane przez nich do Rzymu od końca XVI stulecia, podają zasadniczo przekazy na temat organizacji diecezji i jej głównych instytucji oraz przekroje statyczne dla całej diecezji. Od czasu rzymskiej instrukcji z 1725 r. relacje te powinny szczegółowo informować o katedrze, kapitule, klerze parafialnym i katedralnym, kościołach, kaplicach, klasztorach i seminariach duchownych w diecezji oraz o innych instytucjach kościelnych w diecezji⁷. Stąd trzeba powiedzieć, że właśnie z interesującego nas okresu *relationes status* informują dość dokładnie o liczbie seminariów w diecezji i liczbie kształcącej się w nich młodzieży duchownej. Dodać należy, że zarówno pierwszy zespół źródeł procesów informacyjnych, jak i drugi — *relationes status* wprawdzie są przechowywane w Archiwum Kongregacji Konsystorialnej w Rzymie, ale w formie mikrofilmów posiada je również Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL⁸.

Główne zastrzeżenie do tego typu źródeł może budzić brak adekwatności przekroju czasowego. Dane, którymi dysponujemy, łącznie z alumnatami papieskimi, odnoszą się w 30 wypadkach do lat 1767—1783, w dwóch dalszych wypadkach posiadamy dane szacunkowe z 1789, i w dwóch innych sprzed 1750 r. Dla alumnatu papieskiego we Lwowie nie posiadamy żadnych danych szacunkowych. Mając na uwadze powyższe zastrzeżenia i wyłączając z badań alumnaty papieskie, wileński i lwow-

⁵ B. Kumor. *Procesy informacyjne i relationes status jako źródła do demografii historycznej*. „Przeszłość Demograficzna Polski” T.3:1969 s. 49.

⁶ Tamże.

⁷ T. Długosz. *Biskupia visitatio liminum*. „Collectanea Theologica” R.14:1933 s. 175 n.

⁸ Por. B. Kumor. *Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL*. Nr 1. Lublin 1963 (nadb) s. 28-78.

ski przygotowujące w tym okresie wyłącznie księży unickich⁹, oraz alumnat wrocławski, będący poza granicami Rzeczypospolitej, posiadamy dla poszczególnych diecezji następujące przekazy liczbowe: diecezja chełmińska — 6 (1777); gnieźnieńska: Gniezno — 17, Łowicz — 34 (1789); inflancka: Krasław — 10, Świerżno — 13; krakowska: Kraków — seminarium zamkowe — 20 (1775), seminarium akademickie — 20 (1790), seminarium stradomskie — 20 (1775), Kielce — 30 (1790), Lublin — 8 (1790), Sandomierz — 10 (1749); płocka: Płock — 8 (1773), Pułtusk — 12 (1773); poznańska: Poznań — 5, Warszawa — seminarium świętokrzyskie — 16, seminarium świętojańskie — 12 (1783); wileńska: Wilno — 70 (1767); włocławska — 12 (1773); żmudzka — 25 (1778); chełmska: Krasnystaw — 6 (1775), Zamość — 12 (1775); kamieniecka — 8 (1746); lwowska: Lwów — katedralne — 12, misjonarskie — 10 (1778); łucka: Janów Podlaski — 8, Łuck — 8, Ołyka — 6, Tykocin — 6, Węgrów — 6; przemyska: Brzozów — 12, Przemyśl — 6, Sambor — 8 (1768) oraz warmińska: Braniewo — seminarium diecezjalne — 8, seminarium papieskie — 23¹⁰.

Trzeba tedy przyjąć, że we wszystkich seminariach duchownych diecezjalnych łacińskiego obrządku było w Polsce ok. 1772 r. ok. 487 alumnów. Przeciętnie więc na jedną diecezję winno przypadać ok. 26 alumnów. Ale rzeczywistość była daleko bardziej zróżnicowana. Pierwsze miejsce co do liczby miała diecezja krakowska ze 108 alumnami, w dalszej kolejności szły: diecezja wileńska — 70, łucka — 34, poznańska — 33, zaś 22 — archidiecezja lwowska. Do 10 alumnów posiadały diecezje: chełmińska, kamieniecka i kijowska. Ten idealny obraz miał w rzeczywistości daleko bogatszą gamę kontrastów, gdy się weźmie pod uwagę liczbę ludności katolickiej i sieć parafialną poszczególnych diecezji.

Przyjmując szacunkowo katolików obrządku łacińskiego w Polsce na ok. 7 mln trzeba też przyjąć, że przeciętnie jeden alumn przypadał na 14 374 katolików. Najlepszy stosunek liczbowy alumnów do liczby wiernych i parafii posiadały diecezje inflancka i smoleńska. Na łączną liczbę ok. 65 parafii i innych placówek duszpasterskich i ok. 115 tys. katolików sposobnych do przyjmowania sakramentów świętych w obydwóch diecezjach liczba alumnów wynosiła 23¹¹. Jeszcze lepszą sytuację można stwierdzić w diecezji warmińskiej, gdzie na ok. 97 tys. katolików i 90 placówek duszpasterskich było łącznie z alumnatem papieskim aż 31

⁹ BAV (Bibliotheca Apostolica Vaticana) Archiv. Nunz. di Varsavia. Vol. 140 k. 406 *Catalogus personarum Collegii Pontificii Vilmensis ex anno 1778*.

¹⁰ Dane liczbowe zaczerpnięto z procesów informacyjnych lub też z relations status dla poszczególnych diecezji. W nawiasie podano proveniencję roczną procesu względnie relacji.

¹¹ K u m o r. *Granice metropolii* s. 49, 86.

alumnów¹². Ostatnie miejsce w tej klasyfikacji zajmowały archidiecezja gnieźnieńska (808 parafii, 514 tys. wiernych, 51 alumnów) oraz diecezje: krakowska (980 parafii, około 1,5 mln wiernych, 108 alumnów), płocka (324 parafie, 308 tys. wiernych, 20 alumnów) i włocławska (242 parafie, 161 tys. wiernych, 12 alumnów)¹³.

Szacunki powyższe zapewne niewiele odbiegały od ówczesnej rzeczywistości. W 2. poł. XVIII w. kandydaci do kapłaństwa w zasadzie wszyscy przechodzili przez seminarium duchowne. Inne zwyczaje powoli zanikały odkąd pap. Benedykt XIV w bulli *Ubi primum* (1740) zobowiązał biskupów do zakładania w każdej diecezji tego rodzaju zakładów (gdzie ich dotąd nie było) oraz położył mocny akcent na wychowanie młodego kleru, „klerycy bowiem — jak pisał — nie rodzą się, lecz wychowują”¹⁴. Miarą troski papieża o podniesienie wychowania i wykształcenia kleru był prawie równoczesny dekret Kongregacji Soboru, wprowadzający w relacji o stanie diecezji specjalny rozdział na temat seminarium diecezjalnego. Zobowiązano w nim biskupów do podania informacji na temat liczby alumnów, wizytacji i troski biskupiej, poziomu wykształcenia teologicznego i innych spraw związanych z normalnym funkcjonowaniem tej instytucji¹⁵. W Polsce przyjęła się niebawem też zasada, że każdy duchowny przed otrzymaniem święceń kapłańskich winien przynajmniej 2 lata przebywać w seminarium¹⁶.

Szacunek prawie 500 alumnów (487) dla całej ówczesnej Polski nie jest za niski w stosunku do liczby ówczesnego kleru polskiego, którego liczbę szacuje się prawie na 11 tys. (ok. r. 1772)¹⁷. Trzeba bowiem zauważyć, że kształcenie księży w ówczesnej rzeczywistości było daleko szybsze, niż to ma miejsce dzisiaj. Dzisiaj bowiem przeciętne studia teologiczne trwają 6 lat, podczas gdy przed 1772 r. studia te trwały przeciętnie do 2 lat. Zresztą trzeba przyjąć, że szerzące się idee oświecenia niechętnie odnosiły się do księży i studiów teologicznych. Nic więc dziwnego, że w pewnym stopniu wpływały one na zmniejszenie się liczby powołań kapłańskich.

¹² Tamże s. 171 n.

¹³ Tamże s. 41 n. (Gniezno), 64 (Kraków), 76 (Płock), 98 n. (Włocławek).

¹⁴ L. Pastor. *Geschichte der Päpste*. Bd. 17/1. *Benedikt XIV und Klemens XIII (1740-1769)*. Freiburg i.B. 1931 s. 209-211.

¹⁵ *Seminaria Ecclesiae Catholicae*. Citta del Vaticano 1963 s. 191 n.

¹⁶ A. Petrani, jw. s. 40 nn.; J. Rąb. *Seminarium Diecezjalne w Przemyślu pod kierownictwem księży misjonarzy (1687-1783)*. „Nasza Przeszłość” T.11:1960 s. 305; S. Litak. *Struktura i funkcje parafii w Polsce*. W: *Kościół w Polsce*. T. 2. Kraków 1969 s. 356.

¹⁷ Litak, jw.

DIE SEMINARISTENANZAHL IN PRIESTERSEMINARIEN IN DER ZEIT DER I. TEILUNG POLENS

Zusammenfassung

Im unabhängigen Polen (vor 1772), das ca 750 000 Km² und 11 400 000 Bevölkerung, indem an die 7 Millionen Katholiken des lateinischen Ritus, zählte, existierten 2 Metropolien und insgesamt 17 Erzdiözesen und Diözesen. Es waren damals 36 Geistliche Diözesanseminare in Polen, also durchschnittlich entfielen 2 Seminare auf eine Diözese. In Wirklichkeit hatten die grösste Anzahl davon die Diözese Kraków (6) und Luck (5); ohne ein eigenes Seminar waren die Diözesen Smoleńsk und Bakow.

Auf Grund von bischöflichen Informationsprozessen und Berichterstattungen über den Stand der Diözesen, die in der Bibliotheca Apostolica Vaticana in Rom aufbewahrt sind (in der Form von Mikrofilmen im Zentrum der kirchlichen Archiven, Bibliotheken und Museen auf der KUL) ist es gelungen zu berechnen, dass in allen Diözesanseminaren des lateinischen Ritus in Polen um 1772 487 Seminaristen (Alumnen) waren. Davon entfielen durchschnittlich ca 26 Seminaristen auf eine Diözese. In Wirklichkeit hatten jedoch die grösste Zahl die Diözesen Kraków (108), Wilno (70), Luck (34); andere aber Diözesen von 12 (Włocławek) bis 33 (Poznań). Eine Priesterberufung (Diözesanpriester) entsprach somit 14 374 Katholiken des lateinischen Ritus.